

УДК 336.025

А. А. Славкова, ст. викладач,
М. М. Степура, канд. екон. наук,
ст. викладач, кафедра фінансів,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ОПТИМІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ ТА ПІЛЬГОВЕ ОПОДАТКУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗМІЦНЕННЯ ФІСКАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

АННОТАЦІЯ. В статтє определена сущность и дана оценка налоговой нагрузки на доходы физических лиц; обоснована необходимость ее перераспределения на граждан с высокими доходами; рассмотрено влияние льготного налогообложения доходов в Украине на уровень социального обеспечения физических лиц, а также налоговой социальной льготы на их платежеспособность; построено прогрессивную шкалу налогообложения доходов физических лиц с целью оптимизации налоговой нагрузки в Украине.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: налог на доходы физических лиц (НДФЛ), налоговая нагрузка, налоговые льготы, прогрессивная шкала налогообложения, доходы бюджета.

ABSTRACT. The article is devoted to the purpose and estimated tax burden on personal income, the necessity of its redistribution to people with higher incomes, it is outlined the national experience of receiving social security in terms of preferential taxation of their income, the impact of social benefits on the solvency of citizens, built a progressive scale of income tax persons in order to optimize the tax burden in Ukraine.

KEY WORDS: personal income tax (PIT), tax burden, tax exemptions, progressive scale, tax revenues.

АНОТАЦІЯ. У статті визначено сутність та оцінено податкове навантаження на доходи фізичних осіб; обґрунтовано необхідність його перерозподілу на громадян з високими доходами; розглянуто вплив пільгового оподаткування в Україні на рівень соціального забезпечення фізичних осіб, а також податкової соціальної пільги на їх платоспроможність; побудовано прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб з метою оптимізації податкового навантаження в Україні.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), податкове навантаження, податкові пільги, прогресивна шкала оподаткування, доходи бюджету.

У науковій літературі здебільшого увага приділяється податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) у контексті фіскального засобу у наповненні бюджетних доходів держави. Проте, рівень податкового навантаження на доходи фізичних осіб може відігравати

рушійну та визначальну роль у подальшому суспільному поступі. Надмірні податки «не лише не сприяють економічному розвитку, а й, навпаки, стримують його» [1, с. 180]. Вагомим фактором впливу на поведінку громадян, на мотивацію їх професійної діяльності, задоволення їх споживчих вподобань, стимулювання до заощаджень та інвестицій виступає податковий тиск: «в сьогоденнішніх умовах держава фактично підриває основу інвестицій, вилучаючи потенційні фінансові ресурси у вигляді системи оподаткування і різних обов'язкових платежів» [2, с. 292].

Зміст податкового тягара розглядається, переважно, на макроекономічному рівні або на рівні суб'єктів господарювання, та значно рідше — на рівні індивідуумів. Податкове навантаження на фізичних осіб інтерпретується по різному, хоча загалом визначає рівень впливу податків на окремих платників, мотивуючи їх поведінку через податкові обмеження, обумовлюючи напрями і пропорції витрачання доходів, створюючи фундамент для подальшої діяльності громадян [3, с. 5].

Податкове навантаження — явище об'єктивне, адже за допомогою податків відбувається вилучення частини доходів економічних суб'єктів, обмежуючи в деякій мірі їх економічну свободу, тобто виключають можливість вільного вибору ними варіантів альтернативного використання частини своїх доходів. Оскільки акумулювання державою податків є необхідною умовою виконання нею своїх функцій, то виникає питання щодо величини податкового навантаження на податкоплатників. Існують протилежні точки зору на обмеження податкового навантаження: з однієї сторони, відстоюється необхідність його обмеження, з іншої — відсутність обмеження. Оптимальним можна вважати рівень податкового навантаження, який передбачає вилучення частини доходів економічних суб'єктів, що не перешкоджає їхньому ефективному індивідуальному розвитку, і, водночас, є достатнім для вступу держави в економічні процеси, необхідні для підвищення ефективності економіки країни.

У зарубіжній фаховій літературі існують різні методики визначення рівня податкового навантаження, причому обчислюється воно не окремо по фізичним і юридичним особам, а за факторами виробництва — працею і капіталом, результати цих розрахунків публікуються. при цьому податкове навантаження на працю обчислюється як на макро-, так і на мікрорівні [4].

Визначити податкове навантаження на доходи фізичних осіб дуже складно, оскільки, як правило, визначають лише прямі пода-

тки, не враховуючи те, що фізичні особи є носіями частки непрямих податків — фінансування понад 10 найбільших податків відбувається за рахунок доходів населення [5, с. 65], сукупні обсяги яких сягають приблизно 45—46 % від суми офіційної заробітної плати та інших індивідуальних доходів громадян. «Де-юре більшість податків в Україні стосується юридичних осіб. Однак де-факто переважна їхня частина перекладається на кінцевого споживача шляхом включення до собівартості або надбавляння до ціни продукції. Тобто лівова частка податкових доходів держави у кінцевому підсумку оплачується фізичними особами» [6, с. 33].

В Україні оцінка рівня податкового навантаження на доходи громадян неодноразово здійснювалась за допомогою різноманітних економіко-математичних моделей [7—11]. Однак усі розрахунки включали суму загальнодержавних і місцевих податків і зборів, відрахування у фонди соціального забезпечення та ін. на тій підставі, що в міжнародній статистиці вони розглядаються як податки, а не як звичайні страхові внески [7, с. 28]. Спробуємо дослідити рівень податкового навантаження саме особистого прибуткового податку, визначивши його як співвідношення суми надходжень ПДФО до бюджету до доходів населення. Оскільки у склад доходів включаються соціальні трансферти, які як правило не оподатковуються, то при розрахунках ми будемо враховувати тільки ті доходи, що підлягають оподаткуванню, а саме: заробітну плату, прибуток (змішаний дохід), доходи від власності. Динаміку цього коефіцієнта відображено на рис. 1.

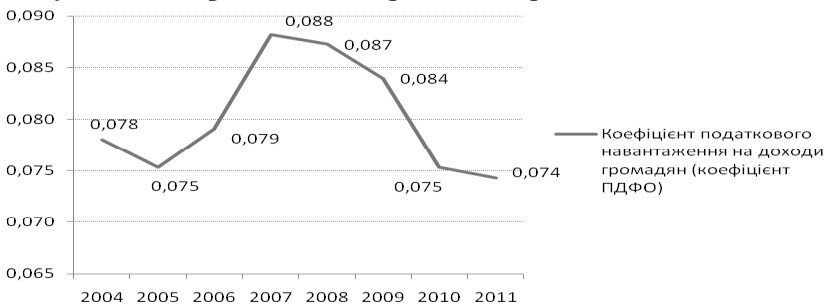

Рис. 1. Коефіцієнт податкового навантаження ПДФО на доходи громадян в Україні за період 2004—2011 рр.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України (ДССУ) та Державної податкової служби України (ДПСУ)

Коефіцієнт податкового навантаження ПДФО на доходи фізичних осіб має нерівномірний характер і це частково можна пояснити підвищенням у 2007 р. ставки оподаткування з 13 % до 15 %. Починаючи з 2008 р. значення коефіцієнту знижується і в 2010 р. зрівнялось з показником 2005 р. Таке зниження відбулося за рахунок підвищення номінальних доходів населення, а система оподаткування залишається практично на тому ж рівні.

Для того, щоб пояснити збільшення податкового навантаження податку у період з 2005 по 2007 рр., необхідно дослідити темпи зростання ПДФО та доходів населення за досліджуваній період і зміну частки ПДФО у доходах населення (рис. 2). Цілком доцільно розглядати доходи населення не тільки за виключенням соціальних трансфертів, а й доходів від власності, оскільки оподаткування доходів від власності має іншу специфіку. Нас більше цікавить заробітна плата та прибуток (змішаний дохід), особливо заробітна плата, так як податкова соціальна пільга застосовується тільки до доходів, отриманих у вигляді заробітної плати.

Як видно з рис. 3, частка ПДФО в активних доходах населення зростала від 7,9 % у 2005 р. до 9,3 % у 2007 р., а з 2008 р. ця частка знизилася до 8,2 % за рахунок зниження темпів зростання доходів з 2007 по 2009 роки. У 2010 р. ситуація стабілізувалась і це відобразилось на зниженні показника частки ПДФО.

Рис. 2. Темпи зростання ПДФО та активних доходів населення України за період 2004—2011 рр.

Рис. 3. Частка ПДФО в активних доходах населення України та заробітній платі за період 2004—2011 рр.

Джерело: розраховано за даними ДССУ та ДПСУ

У заробітній платі ПДФО відіграє надзвичайно важливу роль, оскільки, по-перше, це основні доходи громадян, а по-друге, тільки до таких доходів застосовується соціальна пільга. Питома вага ПДФО у заробітній платі після введення в дію Закону почала зменшуватись за рахунок зменшення ставки та надання соціальної пільги. У 2006 р. відбулося деяке підвищення частки ПДФО за рахунок зменшення темпів зростання доходів. У 2007 та 2008 рр. частка податку у заробітній платі становить 12,5 %, а в 2011 р. знизилась до рівня 2006 р. Зменшення частки ПДФО в доходах громадян України з 2004 р. у соціальному плані незначною мірою покращує добробут малозабезпечених і незахищених верств населення. З фінансової точки зору, послаблення податкового навантаження не посприяло підвищенню рівня доходів платників, не створило належних передумов розвитку споживчого попиту, не забезпечило надійних підвалин вирівнювання доходів у регіональному розрізі країни та за секторами економіки.

Нерівномірність податкового навантаження на доходи фізичних осіб призводить до соціального напруження і загострення відносин в суспільстві, оскільки у заможних громадян після сплати податків залишаються значні кошти, а у малозабезпечених сума, менша за прожитковий мінімум. Крім суми сплачених податків громадян, на податкове навантаження впливає ще і розмір їх доходів. Отже, навіть при пропорційній ставці податку, податкове навантаження для різних верств населення нерівномірне, а це, на думку більшості науковців, порушує принцип нейтральності в оподаткуванні [12, с. 27; 13, с. 70]. З позицій справедливості, тобто рівності соціального статусу громадян з різними доходами, є збереження після сплати податків можливості простого відтворення або репродукції робочої сили та задоволення щоденних потреб людини.

Зменшення податкового навантаження на доходи фізичних осіб можливе при застосуванні податкових пільг, які виступають у двох аспектах: 1) як елемент оподаткування (структури податку), 2) як інструмент політики податкового регулювання ринкової економіки [14]. Саме податкові пільги відіграють регулюючу роль в особистому прибутковому оподаткуванні та забезпечують додержання принципу соціальної справедливості, тобто соціальної підтримки малозабезпечених платників податків. Застосування податкових пільг дозволяє регулювати податкове навантаження на малозабезпечені верстви населення, підвищити споживчу платоспроможність, збільшити ту частину доходів, яка йде на заощадження. У той же час актуальним є питання ефективного використання пільг, оскільки вони порушують принцип однакового підходу до платників податків, сприяють ухиленню від податків, зменшують надходження до бюджету та призводять до значних втрат.

Світова практика вирізняє два підходи до соціального захисту громадян: (1) адресна (грошова) допомога, яка надається переважно за критерієм малозабезпеченості, часто має цільовий характер; (2) надання пільг, до яких відносять: встановлення неоподаткованого мінімуму, звільнення від сплати податків окремих осіб або категорій населення, зниження податкових ставок, звільнення від оподаткування окремих елементів об'єкта оподаткування, податкова знижка. У національному законодавстві домінує другий варіант державної підтримки малозабезпечених громадян. Відповідно до чинного

законодавства України до податкових пільг відносять: доходи, які не включаються до сукупного оподаткованого доходу (ст. 165); податкову соціальну пільгу (ст. 169) і податкову знижку (ст. 166) [15].

Податкова соціальна пільга встановлена для окремих категорій осіб, які отримують за місяць дохід (заробітну плату) не більше суми прожиткового мінімуму для працездатної особи, що встановлена на 1.01 звітного року, помноженої на 1,4 та округленої до найближчих 10 грн. У 2004 р. така сума складала 540 грн і, поступово збільшуючись, склала у 2011 р. — 1320 грн. Така соціальна пільга надається вищезазначеним особам у розмірі 100 %, а в деяких випадках у розмірах 150 % і 200 % [15, ст. 169]. Застосування податкової соціальної пільги було спрямоване на зменшення рівня податкового навантаження на доходи громадян, які залежать не тільки від величини податкових вилучень, але й від їх матеріального достатку і, насамперед, від розміру їхньої заробітної плати.

Обсяги споживання населенням суспільних благ і рівень податкового навантаження на доходи громадян залежать від такого критерію, як прожитковий мінімум, що має безпосереднє відношення до доходів фізичних осіб. У класичному ідеальному варіанті та з позицій соціальної справедливості, реальний прожитковий мінімум має бути не нижче неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а останній, у свою чергу, постати основою мінімальної заробітної плати громадян. Як засвідчують дані, в Україні простежується абсурдна ситуація: величина прожиткового мінімуму є вищою за показники мінімальної заробітної плати громадян. У 2000 р. ця різниця була втричі більшою — при мінімальній заробітній платі у 90 грн прожитковий мінімум складав 288 грн. І хоча за період 2000 по 2008 рік ці показники суттєво збільшилися (базисний темп приросту МЗП склав 472,22 %, а прожиткового мінімуму — 119,79 %) і різниця між ними скорочується, однак вона у 2008 вона складає 18,64 %. Крім того, середня заробітна плата зростає швидшими темпами, ніж рівень доходу, який дає право на соціальну пільгу (табл. 1). Це означає, що кожного року збільшується кількість громадян, які втрачають право на цю пільгу і фактична ставка ПДФО для них збільшується.

Таблиця 1

**ДИНАМІКА СЕРЕДНЬОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ
ТА ВЕЛИЧИНИ ДОХОДУ, ЩО ДАС ПРАВО НА СОЦІАЛЬНУ ПІЛЬГУ**

Показник	Роки							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Середня заробітна плата (ЗП _{сер}), грн	590	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633
Величина доходу, що дає право на пільгу, грн	510	570	680	740	890	940	1220	1320
Зростання ЗП _{сер} , %	x	136,61	129,16	129,78	133,68	105,54	117,47	117,60
Зростання величини доходу, що дає право на пільгу, %	x	111,76	119,30	108,82	120,27	105,62	129,79	108,20

Джерело: розраховано за даними ДССУ та ДПСУ.

Якщо порівняти період 1998—2000 рр., коли діяв Декрет «Про прибутковий податок з громадян», і період з 2004 р. по 2010 р. — дія Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб», можна побачити суттєву різницю в аналітичному матеріалі щодо втрат бюджету від пільг по особистому прибутковому податку. В першому випадку вони склали у середньому 15 % надходжень податку, в другому — за даними ДПСУ, до 7 % надходжень ПДФО. Поясненням такої ситуації може бути наступним: по-перше, у 2004 р. кардинально змінився підхід до пільг по особистому прибутковому податку; по-друге, змінилась методика визначення обсягів податкових пільг. На нашу думку, досліджуючи рівень доходу платників податків, держава втрачає більше коштів від надання пільг з ПДФО, ніж декларує.

Прослідкуємо вплив податкової соціальної пільги на платоспроможність фізичних осіб і визначимо, на скільки зменшиться дохід після оподаткування у осіб, яким така пільга надається, із врахуванням податкової соціальної пільги (ПСП) у розмірі 100 %, 150 % і 200 % (табл. 2).

Таблиця 2

**ВПЛИВ ПОДАТКОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІЛЬГИ
НА ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ГРОМАДЯН**

Рік	Величина доходу		Співвідношення доходу, який залишився після оподаткування, до прожиткового мінімуму (разів)				Співвідношення різниці між доходом, що залишився після оподаткування без застосування ПСП та при її застосуванні, до прожиткового мінімуму (разів)		
	Д	Д (грн)	0 % ПСП	100 % ПСП	150 % ПСП	200 % ПСП	100 % ПСП	150 % ПСП	200 % ПСП
2004	МЗП	205	0,45	0,47	0,48	0,49	2,07	3,10	4,13
	Д _н ПСП*	540	1,18	1,20	1,21	1,22	2,07	3,10	4,13
2005	МЗП	262	0,49	0,53	0,54	0,56	3,76	5,64	7,52
	Д _н ПСП	630	0,49	0,53	0,54	0,56	3,76	5,64	7,52
2006	МЗП	350	0,61	0,66	0,68	0,71	4,71	7,07	9,42
	Д _н ПСП	670	1,17	1,22	1,24	1,26	4,71	7,07	9,42
2007	МЗП	400	0,63	0,69	0,71	0,74	5,71	8,57	11,43
	Д _н ПСП	740	1,16	1,22	1,25	1,28	5,71	8,57	11,43
2008	МЗП	515	0,67	0,73	0,76	0,79	6,10	9,15	12,20
	Д _н ПСП	890	1,16	1,22	1,25	1,28	6,10	9,15	12,20
2009	МЗП	605	0,75	0,81	0,85	0,88	6,78	10,17	13,57
	Д _н ПСП	940	1,16	1,23	1,26	1,29	6,78	10,17	10,17
2010	МЗП	869	0,82	0,90	0,94	0,97	7,50	11,25	15,00
	Д _н ПСП	1220	1,16	1,23	1,27	1,31	7,50	11,25	15,00
2011	МЗП	941	0,82	0,90	0,94	0,97	7,50	11,25	15,00
	Д _н ПСП	1320	1,16	1,23	1,27	1,31	7,50	11,25	15,00

*Д_нПСП — максимальний рівень доходу, що дає право на отримання податкової соціальної пільги (розраховується відповідно [15, ст. 169; 16, ст. 6 п. 5 пп. 1]).

Джерело: розраховано за даними ДССУ та ДПСУ.

За нашими підрахунками фізичні особи, що мають право на отримання соціальної пільги, збільшували свій дохід за її рахунок

при умові: 100 % пільга — з 8,0 грн (2,07 % прожиткового мінімуму (ПМ) у 2004 р. до 65,18 грн у 2011 р. (7,50 % ПМ); 150 % пільга — з 11,99 грн (3,10 % ПМ) у 2004 р. до 97,76 грн у 2011 р. (11,25 % ПМ); 200 % пільга — з 15,99 грн (4,13 % ПМ) у 2004 р. до 130,35 грн у 2011 році (15,0 % ПМ). У громадян, які отримують мінімальну заробітну плату, навіть з урахуванням 200 % пільги, залишається дохід, менший за прожитковий мінімум (49 % — у 2004 р., 56 % — у 2005 р., 71 % — у 2006 р., 74 % — у 2007 р., 79 % — у 2008 р., 88 % — у 2009 р.) (табл. 2). З 2010 р. ситуація покращилась за рахунок зрівняння величини прожиткового мінімуму і мінімальної заробітної плати, але у громадян, які отримують мінімальну заробітну плату після сплати податків, як і раніше, залишається сума менша за прожитковий мінімум (90—97 %). Така ж ситуація простежується і у 2011 р. Податковим кодексом не було внесено особливих змін щодо надання податкової соціальної пільги. Усе це свідчить, що в Україні податкова система спрямована на вирішення фіскальних проблем за рахунок оподаткування навіть тих доходів, які необхідні для забезпечення мінімальних життєвих потреб з одночасним зниженням податкового навантаження на доходи, що мають значний розмір.

Отже, застосування соціальної пільги не вирішує проблему збільшення платоспроможності громадян. На нашу думку, такий підхід не має достатнього економічного обґрунтування та не виправдав себе на практиці, тому доцільно відмовитись від застосування податкової соціальної пільги в тому розумінні, в якому вона діє в чинному податковому законодавстві. На її протипагу доцільно:

1) встановлення неоподаткованого рівня доходів громадян на рівні не менше мінімальної заробітної плати, яка у свою чергу має перевищувати прожитковий мінімум. Такий підхід буде повніше відповідати принципу соціальної справедливості і теорії «чистого доходу» та забезпечить соціальну підтримку малозабезпечених верств населення;

2) використання соціальної пільги для окремих категорій громадян у розмірі мінімального забезпечення обсягу споживчих благ (життєвий мінімум). До такої категорії громадян доцільно віднести тих, хто утримує двох чи більше дітей віком до 18 років; дитину-інваліда; є одинокою матір'ю (батьком), вдовою (вдівцем) або опікуном, піклувальником;

3) застосування адресної допомоги у випадку зниження споживчої платоспроможності через особисте прибуткове оподатку-

вання. Такої допомоги, насамперед, потребують громадяни, що отримують мінімальну заробітну плату. Адресна допомога може надаватись одноразово або періодично залежно від статусу платника податку (наприклад, інваліди, постраждали від Чорнобильської катастрофи та ін.).

Підтвердженням впровадження саме таких пільг, є думка деяких фахівців щодо вирішення завдання підтримки соціально-незахищених верств населення. На їх думку, такі завдання можна вирішувати двома шляхами: 1) засобами податкової політики через уведення податкових пільг, неоподаткованого мінімуму доходів громадян, прогресивної шкали ставок оподаткування тощо; 2) прямим бюджетним фінансуванням (дотації, компенсаційні виплати та ін.) [17, с. 317]. Пряме бюджетне фінансування веде до збільшення доходів відповідних платників податку за незмінних умов оподаткування, а у першому випадку відбувається вирівнювання доходів за рахунок зменшення податкового тиску, що в свою чергу знизить рівень диференціації доходів громадян.

Для зменшення податкового навантаження на доходи фізичних осіб у національному податковому законодавстві застосовується також податкова знижка (до 2011 року податковий кредит). У чинному законодавстві хоча і змінився термін «податковий кредит» на «податкову знижку», але сутність цього поняття залишилася без змін — це документально підтверджена сума (вартість) витрат платника податку — резидента у зв'язку з придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів — фізичних або юридичних осіб протягом звітного року, на яку дозволяється зменшення суми його загального річного оподаткованого доходу, одержаного за наслідками такого звітного року у вигляді заробітної плати [15, ст. 14.1.169; 16, ст. 6].

Досліджуючи наукові підходи до класифікації податкових пільг можна зазначити, що, на думку провідних фахівців, «податкова знижка» — це пільга, яка дозволяє для окремих категорій платників податку або для окремих елементів оподаткування знижувати податкову ставку [18, с. 136]. Отже поняття «податкова знижка» для фізичних осіб, яка діє у чинному законодавстві, не відповідає її змісту. Тому вважаємо за доцільне замість неї ввести у податкову практику дефініцію «податкове вирахування» як зменшення бази оподаткування на основі документально підтверджених витрат [18, с. 136]. Це точніше розкриває сутність такої пільги.

Надання податкового вирахування має недосконалий механізм та певні обмеження. По-перше, платник податку повинен подавати річну податкову декларацію із зазначенням конкретних сум витрат, які обов'язково повинні бути підтверджені документально. По-друге, загальна сума нарахованого податкового вирахування не може перевищувати суми загального оподаткованого доходу платника податку, одержаного протягом звітного року як заробітна плата. По-третє, платник податку повинен обов'язково мати ідентифікаційний номер. А отже, особи, що не мають цього номеру, наприклад, з релігійних переконань, не можуть користуватися такою пільгою. На нашу думку, дискримінація окремої групи населення, не повинна мати місце у ХХІ столітті, тим більше згідно з Конституцією «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [19, ст. 24].

Податковим вирахуванням користуються громадяни, які мають середній дохід. Малозабезпечені верстви населення не мають коштів, щоб здійснювати такі специфічні витрати, а для заможних громадян існують незручності у зв'язку з обліком своїх доходів і витрат, для чого необхідно збирати і зберігати достатньо тривалий час розрахункові документи. Це підтверджується даними ДПСУ щодо втрат бюджету від надання пільг громадянам. Як свідчать дані таблиці, недонадходження ПДФО до бюджету від податкового вирахування (кредиту) займають від 2,08 % у 2004 р. до 5,42 % у 2010 р. загальних витрат бюджету від надання пільг по ПДФО. Основна частина припадає на податкову соціальну пільгу — понад 92 %, з яких більше 90 % — це громадяни, які мають право на її отримання у розмірі 100 % (табл. 3). Це ще раз підтверджує низький рівень заробітної плати фізичних осіб. Тому одним з найактуальніших питань сьогодення, безперечно, є справедливе оподаткування доходів фізичних осіб, і розглядатися воно має в комплексі з питаннями реформування системи державних соціальних стандартів та гарантій в Україні.

Отже, як було зазначено вище, ні податкова соціальна пільга, ні податкова знижка (кредит) не розв'язують фінансові проблеми малозабезпечених верств населення. Крім того, потребує значних витрат і адміністрування ПДФО. Водночас об-

грунтоване використання податкових пільг здатне привести рівень податкового навантаження на платника податків у відповідність з критерієм їх платоспроможності. Тому правильним рішенням буде запровадження таких важелів як прогресивне оподаткування та неоподатковуваний рівень доходів, що є дуже складним завданням і має на меті виведення з-під оподаткування тієї частини доходів фізичних осіб, яка призначається для задоволення мінімальних потреб індивідуума, тобто «податок не повинен припадати на ту частину доходів, яка необхідна для існування платника податку» [20, с. 75] або достатню для придбання предметів першої необхідності. Такою величиною є прожитковий мінімум — мінімальна межа вартості нормального функціонування організму працездатної людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Таблиця 3

СТРУКТУРА ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ, ЩО СКОРИСТАЛИСЯ ПОДАТКОВОЮ СОЦІАЛЬНОЮ ПІЛЬГОЮ ЗА ПЕРІОД З 2004—2011 РОКИ

	Роки							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість платників ПДФО — всього, %	100	100	100	100	100	100	100	100
Кількість платників, що скористалися податковою соціальною пільгою (СП) — всього, %	70,56	63,24	57,48	53,23	47,61	44,07	44,49	44,02
з них: СП у розмірі:								
100 %	91,84	94,12	94,33	94,48	94,61	94,56	94,55	94,54
150 %	7,70	5,51	5,35	5,23	5,14	5,20	5,01	5,07
200 %	0,46	0,38	0,31	0,29	0,25	0,24	0,44	0,39

Джерело: розраховано за даними ДПСУ.

Враховуючи вищезазначене та світову сучасну наукову думку щодо наявності залежності між прогресивністю оподатку-

вання і рівнем задоволення суспільними благами в державі, побудуємо оптимізаційну модель визначення альтернативної шкали оподаткування доходів громадян на основі застосування економіко-математичного моделювання, що дозволить знизити податкове навантаження на малозабезпечені верстви населення та підвищити фіскальну ефективність ПДФО в Україні. Вітчизняними вченими вже були зроблені спроби побудови прогресивної шкали оподаткування доходів населення (зокрема [21, с. 43; 22, с. 157—158; 23, с. 151]). Кожна запропонована шкала враховувала фінансові інтереси фізичних осіб і держави. На відміну від уже запропонованих варіантів, ми зробили акцент на платників податків, які отримують активні доходи. Модель побудована з врахуванням чинників, що визначають надходження ПДФО до бюджету, зокрема: кількість платників в розрізі різних груп доходів, втрати бюджету від застосування соціальної пільги. Для такої побудови необхідно визначитись з першою оптимізаційною умовою — критерієм оптимальності, виходячи з проведеного вище дослідження, обсяг доходів ПДФО у структурі податкових надходжень бюджету має бути на рівні 24 % (середній показник у країнах ЄС). Але така умова не має знижувати споживчу платоспроможність малозабезпечених верств населення. Тому другою об'єктивною умовою буде введення неоподаткованого мінімуму доходів громадян на рівні мінімальної заробітної плати. На нашу думку, сьогодні в Україні неможливо ввести таку соціальну гарантію для всіх громадян враховуючи поступовий вихід держави із фінансової кризи, тому ми введемо неоподатковуваний рівень доходів для осіб, які отримують заробітну плату у розмірі меншому за мінімальний її рівень. Визначимо обмеження для інших показників для побудови оптимізаційної шкали оподаткування доходів фізичних осіб (табл. 4).

На основі застосування економіко-математичного моделювання ми здійснили безпосередні розрахунки і отримали прогресивну шкалу оподаткування (табл. 5), що дасть змогу підвищити роль ПДФО в доходах зведеного бюджету України до рівня європейських країн та знизити податкове навантаження на фізичних осіб з низьким рівнем доходів. Зазначимо, що подана нижче шкала може застосовуватись тільки до активних доходів платників ПДФО.

**КРИТЕРІЇ (УМОВИ) ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОГРЕСИВНОЇ ШКАЛИ
ОПОДАТКУВАННЯ ДОХОДІВ ПЛАТНИКІВ ПДФО**

Показник	Оптимізаційні обмеження
Податок на доходи фізичних осіб у податкових надходженнях зведеного бюджету (питома вага ПДФО у податкових надходженнях бюджету) (Y), у тому числі за рівнями доходу: до 500 грн (X1), від 501 грн до 1000 грн (X2), від 1001 грн до 3000 грн (X3), від 3001 грн до 5000 грн (X4), від 5 001 грн до 10 000 грн (X5), від 10 001 грн до 15 000 грн (X6), від 15 001 грн до 20 000 грн (X7), більше 20 000 грн (X8)	$Y = [X1+X2+X3+\dots+X8] = = 24,00$
Доходи до 500 грн (X1) та від 501 грн до 1000 грн (X2) не підлягають оподаткуванню	$X1+X2 = 0$
ПДФО з доходів від 1 001 грн до 3 000 грн (X3) та від 3 001 грн до 5 000 грн (X4) більше 16,0 % у структурі ПДФО в загальному обсязі податкових надходжень зведеного бюджету	$X3+X4 > 16,0$
Частка ПДФО з доходів від 3 001 грн до 5 000 грн (X4) менша від ПДФО з доходів від 1 001 грн до 3 000 грн (X3) на 60 %	$X4 = 0,6x3$
Частка ПДФО з доходів від 3 001 грн до 5000 грн (X4) та з доходів від 5 001 грн до 10 000 грн (X5) не повинна бути менше ніж 7,2 % та більше ніж 8,9 %	$7,2 < X4+X5 < 8,9$
Частка ПДФО з доходів від 3 001 грн до 5 000 грн (X4) більша ніж частка ПДФО з доходів від 5 001 грн до 10 000 грн (X5)	$X4 < X5$
Частка ПДФО з доходів від 5001 грн до 10 000 грн (X5) та з доходів від 10 001 грн до 15 000 грн (X6) не має перевищувати 4,2 %	$X5+X6 > 4,2$
Частка ПДФО з доходів від 10 001 грн до 15 000 грн (X6) перевищує частку ПДФО з доходів від 15 001 грн до 20 000 грн (X7)	$x7 < x6$
Частка ПДФО з доходів від 15 001 грн до 20 000 грн (X7) та з доходів більше 20 000 грн (X8) не має перевищувати 2,4 %	$x7+x8 > 2,4$

Таблиця 5

ПРОГРЕСИВНА ШКАЛА ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Групи доходів	Активний дохід платника у МЗП (МЗП — мінімальна заробітна плата)	Ставки ПДФО, %
Низький рівень	оподатковуваний дохід ≤ 1 МЗП	0
	1 МЗП < оподатковуваний дохід ≤ 2 МЗП	6
Середній рівень	2 МЗП < оподатковуваний дохід ≤ 4 МЗП	15
	4 МЗП < оподатковуваний дохід ≤ 8 МЗП	17
Високий рівень	8 МЗП < оподатковуваний дохід ≤ 16 МЗП	19
	16 МЗП < оподатковуваний дохід ≤ 20 МЗП	26
	оподатковуваний дохід > 20 МЗП	38

Джерело: розраховано автором на основі даних ДПСУ за допомогою програмного забезпечення MS Excel «Пошук рішення».

У структурі надходжень ПДФО до бюджету за прогресивною шкалою п'яту частину складають платники з високими доходами (рис. 4), тобто потенційно збільшують податкові надходження від ПДФО. Тому необхідно створити для них сприятливіші умови щодо справляння визначеного податку з метою забезпечення добровільної сплати податку. Створити індивідуальний підхід для всіх платників ПДФО не виявляється можливим, оскільки це приведе до порушення принципу А. Сміта — дуже затратно. Але для групи платників, яка має для бюджету велике значення, — просто необхідно.

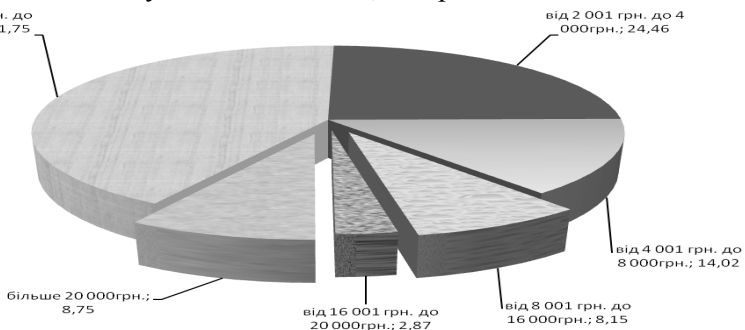

Рис. 4. Структура надходжень ПДФО до бюджету за групами доходів платників, %

Джерело: розраховано на основі даних звітних даних ДПСУ.

Механізм оподаткування особистих доходів фізичних осіб у сучасному соціально ринковому, економічно розвинутому світі — це не тільки факт наповнення бюджету держави коштами з тенденцією максимізації рівня централізації фінансових ресурсів у країні, що характеризується значним ступенем державної фіскальної експансії. На сьогодні — це, у першу чергу, перерозподіл доходів між окремими верствами населення. Отже побудована прогресивна шкала оподаткування активних доходів фізичних осіб дає можливість перерозподілити податкове навантаження з малозабезпечених верств населення на фізичних осіб з високим рівнем доходів не порушуючи фіскальної справедливості. Крім того, такий перерозподіл підвищує фіскальну роль ПДФО, хоча підвищення її за рахунок зміни тільки елементів податків не є абсолютно правильним — «не можна очікувати повноцінних регулюючих і фіскальних ефектів, покладаючись лише на конструкцію» податку [24, с. 14]. Для отримання очікуваних результатів необхідно врахувати такий момент: не всі платники, які мають високий рівень доходів, декларують свої доходи, отже при такій ситуації перерозподіл податкового навантаження втрачає сенс. Для того, щоб прогресивна шкала ефективно діяла, необхідно запровадити індивідуальний підхід для платників з високим рівнем доходів. Для цього необхідна дієва й ефективна система взаємодії держави (саме органів податкової служби) та платників особистого прибуткового податку, їх партнерські взаємовідносини, що дозволить встановити належний рівень фіскальної справедливості.

Література

1. *Львовчкін С. В.* Макрофінансова стабілізація в Україні у контексті економічного зростання: Монографія. — К.: Наша наука і культура, 2003. — 432 с.
2. *Федосов В.* Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / Федосов В., Опарін В., Львовчкін С.; за наук. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2002. — 387 с.
3. *Соколовська А. М.* Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А. М. Соколовська // Економіка України. — 2006. — № 7. — С. 4—12.

4. *Налоги: Учеб. пособие / Черник Д. Г., Алексеев М. Ю., Болабонова О. Н. и др.; под ред. Черника Д. Г. — 5-е изд., перераб., доп. — М.: Финансы и статистика, 2003. — 652 с.*

5. *Архангельський Ю. Бідність, податки та економічне зростання / Ю. Архангельський, О. Радзівський, А. Алексеев // Економіка України. — 2006. — № 5. — С. 63—71.*

6. *Мельник В. М. Обмежувальна та стимулювальна роль податків // Фінанси України. — 2006. — № 1. — С. 31—37.*

7. *Горобінська І. В. Аналіз податкового навантаження та його вплив на динаміку ділової активності / І. В. Горобінська // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 10(40). — с. 26—32.*

8. *Амоша О., Вишневецький В. До питання про оцінку рівня податків в Україні / О. Амоша, В. Вишневецький // Економіка України. — 2002. — № 8. — С. 11—19.*

9. *Вишневецький В. П., Липницький Д. В. Оцінка можливостей зниження податкового тягаря / В. П. Вишневецький, Д. В. Липницький // Фінанси України. — 2000. — № 1. — С. 93—105.*

10. *Скрипник А., Гендлер Г. Оцінка податкового навантаження і детінізація фонду оплати праці / А. Скрипник, Г. Гендлер // Економіка України. — 2007. — № 5. — С. 17—25.*

11. *Боброва А. О критерии оптимального налогового бремени / А. Боброва // Общество и экономика. — 2005. — № 10—11. — С. 171.*

12. *Корнус В. Г. Удосконалення прибуткового оподаткування громадян в Україні / В. Г. Корнус // Фінанси України. — 2005. — № 10. — С. 19—27.*

13. *Мартиненко В. П. Основні напрями розвитку оподаткування доходів фізичних осіб / В. П. Мартиненко // Формування ринкових відносин в Україні. Збірник наукових праць. — 2008. — Випуск 5 (84). — С. 70—73.*

14. *Барулин С. В., Макрушин А. В. Налоговые льготы как элемент налогообложения и инструмент налоговой политики / С. В. Барулин, А. В. Макрушин // Финансы. — 2002. — № 2. — С. 39—42.*

15. *Податковий Кодекс України станом на 01.03.2011 р. № 2755—VI від 02.12.2010 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>*

16. *Закон України «Про податок з доходів фізичних осіб» від 22.05.2003 р. № 389-IV. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>*

17. *Фінанси України: інституційні перетворення та напрями розвитку / За ред. І. Я. Чугунова. — К.: ДНУ АФУ, 2009. — 848 с.*

18. *Майбуров И. А. Теория налогообложения. Продвинутый курс: учебник для магистрантов, обучающихся по специальностям «Финансы и кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» / И. А. Майбуров, А. М. Соколовская. — М.: ЮНИТИ—ДАНА, 2011. — 591 с.*

19. Конституція України від 28 червня 1996 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uazakon.com>.

20. Сисмонди Ж. Новые начала политэкономии. — М.: Госсозэкгиз, 1936. — 386 с.

21. Мельник В. М. Фіскальна ефективність податку з доходів фізичних осіб в Україні: Можливості зростання / В. М. Мельник // Фінанси України. — 2007. — № 12. — С. 38—48.

22. Крисоватий А. І., Валігура В. А. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори: Монографія. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. — 248 с.

23. Ткаченко Н. М. Соціальна справедливість та підвищення якості життя / Н. М.Ткаченко // Вісник економічної науки України. — 2009. — № 2. — С.149—151.

24. Мельник В. М. Податковий кодекс та фіскальне партнерство: обумовленість і суперечності / В. М. Мельник, М. М. Мельник // Фінанси України. — № 5. — 2011. — С. 14—20.

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2012 р.

УДК 330.34.

В. А. Смагін, д-р екон.наук, професор
кафедри банківських інвестицій,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНOSTІ СТРУКТУРИ ВІТЧИЗНЯНОГО ФІНАНСОВОГО РИНКУ

АННОТАЦИЯ. В статье проанализировано состояние и перспективы обеспечения сбалансированности структуры отечественного финансового рынка с целью повышения эффективности реального сектора экономики.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: финансовый рынок, финансовая система, банковская система, денежный рынок, фондовый рынок, ценные бумаги.

ABSTRACT. The paper analyzes the status and prospects for the structure of the domestic financial market in order to improve the real economy.

KEY WORDS: financial market, financial system, banking, money market, stock market securities.

АННОТАЦІЯ. У статті проаналізовано стан і перспективи забезпечення структури вітчизняного фінансового ринку з метою підвищення ефективності реального сектору економіки.